

УДК 32.001:329.11+32:316.75

**В. Майданюк**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,*

*вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000*

*E-mail: maydan@i.ua*

## **КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ: КРИТЕРІЇ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ**

*Розглянуті основні принципи, цінності та ознаки консервативної ідеології. Досліджено проблему інтерпретації консерватизму як політичної ідеології. З'ясовані основні ознаки і принципи консерватизму, головними з яких є: повага до традицій, моралі, релігії, еволюційність, законність, порядок, елітизм та ідеал сильної держави.*

**Ключові слова:** консерватизм, ідеологія, традиції, елітизм.

Проблема ідеології консерватизму як філософського світогляду та політичної практики давно стала предметом дослідження суспільних наук. Дослідженню консерватизму як політичного явища присвятили праці мислителі та науковці Е. Берк, Ж. де Местр, Р. Екleshаль, Е. Керк, К. Мангейм, А. де Токвіль, В. Липинський та ін. Проте з огляду на особливості консерватизму, його статус як ідеології залишається не до кінця з'ясованим, що актуалізує потребу дослідження консервативних ідей минулого та сьогодення.

Консерватизм виник у Європі понад два століття тому і до нашого часу залишився однією з найвпливовіших політичних ідеологій Європи. Велика французька революція завдала смертельного удару феодально-монархічній експлуатаційній суспільній системі Франції й дала європейським народам сигнал до боротьби за рівність, свободу, та народовладдя. Король був страчений, і влада перейшла до революційних мас, які доручили своїм представникам здійснювати соціальні реформи для побудови нового суспільного ладу, що мав бути заснований на принципах лібералізму та демократії. Проте, дуже швидко європейці розчарувалися в цих нових цінностях. Новим символом лібералізму та демократії стали вважати гільйотину та масові репресії над ворогами революції, що їх здійснювали нові «народні» представники. Францію охопив революційний терор та насильство, і багато хто пошкодував за втраченими безпечними часами монархії. В суспільстві виникли настрої спрямовані проти радикальних змін, революційного терору, народної диктатури і їх нових цінностей. Прихильників цих поміркованих та реакційних ідей стали називати консерваторами.

Консерватизм виник як протидія та альтернатива революційній народній диктатурі, яку тоді називали демократією, і став опонентом ліберальних ідей в сучасній йому формі. Консерватизм став відповіддю на руйнування традицій, революційний терор, захоплення влади демагогами. Консерватори намагалися зберегти всю спадщину цивілізації та старі суспільні традиції, а якщо зміни необхідні, то замість революції пропонували еволюцію та реформи.

Консерватори стали першими, хто піддав критичному аналізу, і деколи подекуди радикальному, ліберально-демократичні ідеї, вказували на їх недоліки. З утвердженням та перемогою лібералізму в Європі, консерватизм зазнав значних модифікацій у своїх поглядах на демократію. Від категоричного заперечення пріоритетів цього суспільного ладу на початку XIX століття до сприйняття демократичної форми правління, та визнання багатьох її переваг у XX столітті. Європейські та американські консерватори виразно бачили вади сучасної їм демократичної організації суспільства, проте, вже не закликали до повернення монархії та привілеїв дворянства, а намагалися трансформувати демократію на консервативний лад з його традиційними цінностями та інститутами. Саме консерваторові, британському Прем'єр-міністру В. Черчиллю належить крилатий вираз, про те що, демократія погана форма правління, але кращої поки що не придумали.

Вперше, термін «консерватизм» (фр. *conservatisme* – зберігати, охороняти) вжив в 1815 р. французький мислитель і державний діяч Ф.Р. Шатобріан, для позначення ідеології феодально-аристократичних верств, які після Великої французької революції, частково втративши вплив, намагалися протистояти поширенню революційних змін та ліберально-демократичних ідей, апелюючи до таких важливих суспільних цінностей, як традиція, досвід, авторитет, релігія, тощо. В середньовічній Європі, зокрема в містах Італії словом «*conservator*» називали охоронців закону, англійських мирових суддів також називали захисниками (*conservators*), тобто це слово завжди означало безпеку і завжди мало позитивне значення [1, с. 3-4].

Ідеологія консерватизму репрезентувала реакцію на потужні суспільні зміни, зокрема ідеї Просвітництва, Велику французьку революцію, англійську індустріальну революцію, підвищення впливу та активності широких народних мас, які кардинально змінили систему суспільних відносин.

Консервативні ідеї були сформульовані ще в працях Платона, Аристотеля, Ціцерона, оскільки завжди були і будуть невід'ємним елементом людської свідомості, однак «батьком» політичного консерватизму вважається англійський публіцист і філософ Едмунд Берк, який у книзі «Роздуми про

революцію у Франції» виклав основи та принципи ідеології консерватизму. Теоретичне обґрунтування європейського консерватизму дали також відомі політики та філософи межі XVIII-XIX століть Ж. де Местр, Л. де Бональд, К. Меттерніх, Х. Доносо Кортес, в Америці Д. Адамс, А. Гамільтон та інші. Найвпливовіша в Англії політична партія торі, стала називати себе Консервативною – що мало символізувати партію порядку. Таким чином консерватизм з'явився як реакція правлячих верств на втрату монополії панівного становища та як ідеологічний спротив новим змінам, новій системі влади, новим правлячим суб'єктам і суспільним групам, апелюючи до старих, відомих та перевірених часом ідей, систем та практик.

В Україні консерватизм проявлявся у боротьбі проти наступу католицької віри та польської культури і був притаманний значній частині козацтва, українським гетьманам та духовенству. Український консерватизм виявився у збереженні рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного і громадського життя, і допоміг зберегти українську національну ідентичність в умовах бездержавності і чужоземних окупацій [2, с. 1108]. В період Національно-Визвольних змагань 1917-1921 років, український консерватизм став на захист відновлення давньої української державності та національної могутності, збереження і розвитку народних традицій, української мови і культури, патріотизму.

Поняття «консерватизм» вітчизняними та західними науковцями визначається через такі дефініції. Короткий Оксфордський політичний словник називає консерватизм політичною філософією, яка прагне зберегти те, що вважають за найкраще в усталеному суспільстві і чинить спротив радикальним змінам [3, с. 332]. В Енциклопедії Українознавства консерватизм визначається як духовна настанова, що бачить особливу цінність у традиційному ладі і традицією освячених установах, формах життя, а тому прагне їх зберегти [2, с. 1108]. В політологічному енциклопедичному словнику консерватизм розглядається як політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад [4, с. 165].

Узагальнюючи вищенаведені визначення, ми охарактеризуємо консерватизм як політичну ідеологію, яка базується на збереженні існуючого суспільного ладу та інституцій, і вважає оптимальним шляхом розвитку суспільства еволюційність і поступовий реформізм, характеризується традиційністю, повагою до моралі, релігії, елітизмом та етатизмом. Отже, *метою* цієї статті є аналіз ознак, критеріїв та основних принципів консерватизму як ідеології. Серед вітчизняних вчених консерватизм як політичну доктрину та ідеологію досліджують С. Гелей, Н. Козак, М. Попович, В. Остудін, Л. Четверікова, Г. Щокін.

В політичній науці проблема статусу консерватизму як ідеології є дискусійною, багато філософів та вчених стверджують, що консерватизм не є ідеологією, а лише світоглядною орієнтацією, життєвою позицією, суб'єктивною схильністю, стилем поведінки, а також напрямом філософії, чи епіфеноменом ідеології. Консерватизм дійсно за низкою ознак не схожий на класичні зразки ідеологій, наприклад лібералізм чи соціалізм. Німецький політолог У. Матц, вважає, що кожна політична ідеологія є революційною, в той час як консерватизм виступає проти будь-яких революцій і радикальних змін. Крім того, консерватизм непов'язаний з певною соціальною групою, інтереси якої зазвичай репрезентує будь-яка ідеологія, як наприклад фемінізм чи соціалізм. Консерватизм передбачає лише дотримання традицій, орієнтацію на досвід, його неможливо пов'язати з певною соціальною групою, справедливо стверджує Л. Четверікова [5, с. 104-105].

Стюарт Г'юз зазначав, що «консерватизм є запереченням ідеологій» [1, с. 5] і для цього висновку, на наше переконання, є вагомі підстави. Рассел Керк слушно констатує, що консервативні погляди і партії існують в країнах з аристократичними, деспотичними і демократичними режимами, з дуже відмінними економічними системами, і консерватори Перу дуже відрізняються від консерваторів Австралії [1, с. 5-6]. Їх об'єднує бажання зберегти чинний суспільний порядок, проте установи та звичаї в різних країнах не є тотожні, і тому Р. Керк наголошує, що на відміну від соціалізму, анархізму та лібералізму, консерватизм не пропонує універсальних політичних моделей, які потрібно впроваджувати всюди [1, с. 6]. До того ж наступні покоління консерваторів часто прагнуть зберегти те, проти чого боролися їхні попередники [6, с. 210].

Всі ці аргументи суттєво ставлять під сумнів право консерватизму вважатися ідеологією. Справді, соціальна група, яку репрезентують консерватори в кожного століття змінюється, і консерватизм не має сталого набору цінностей, консерватори не мають системного уявлення моделі суспільства, до того ж в консерватизмі відсутній суспільний ідеал майбутнього – до якого кожна ідеологія прагне, тому зазначенні зауваження є досить слушними.

Однак не всі ідеології репрезентують конкретну суспільну групу, наприклад ідеологія анархізму жодної верстви чи класу, не представляє, що не забороняє їй мати ідеологічний статус. Аналогічний стан справ і з «молодою» ідеологією екологізму та її різними течіями й іпостасями. Такими соціальними «групами підтримки» можуть вважатися добровільні політичні громадські організації, партії чи спілки, і

в консерваторів вони завжди були. Сталий набір цінностей за всю офіційну історію консерватизму, безумовно змінювався, однак від цього не були застраховані інші ідеології в процесі свого розвитку та досягнення цілей. Як стверджує Н. Козак, певний набір ідей та цінностей в конкретний історичний момент і в конкретному місці в консерваторів є, тому можна говорити про існування консервативної ідеології. Крім того, будь-яка ідеологія, і консерватизм також, слушно зазначає Н. Козак, є не просто раз і назавжди даний комплекс ідей та цінностей. Адже цінності зазнають значних змін залежно від історичних умов [6, с. 208-209]. Американський політолог С. Гантінгтон наголошує, що консерватизм є самостійною системою абсолютних ідей, та визначається такими універсальними цінностями, як справедливість, рівновага, порядок, стриманість [6, с. 209].

Консерватизм також має суспільний ідеал, образ «світлого майбутнього», як невід'ємний елемент будь-якої ідеології, правда на відміну від інших ідеологій, він існує в раціональнішому та реалістичнішому форматі. Майбутнє консерватори радять кардинально не змінювати, залишити основні суспільні інститути та відносини на рівні існуючих форм та потенціалів. Формула «консервативного» майбутнього представлена за зразком теперішнього часу або невеликої ретроспективи – 10 – 20 років. При владі консерваторів майбутня модель суспільства залишиться без суттєвих змін при зростанні добробуту населення та зміцненні моралі, порядку та стабільності.

Консерватизм, опираючись на погляди та знання про природу людини, суспільство, державу, релігію, історію та оригінальні моральні настанови, аж ніяк не є приватною думкою окремого індивіда, а соціальним поглядом, визнаним великою кількістю людей, що свідчить про його ідеологічний характер. Отож незважаючи на неоднозначність трактувань, консерватизм усе ж таки можна і треба вважати ідеологією [6, с. 208]. Консерватизм є ідеологією, яка безумовно має свої відмінності від інших ідеологій, і всупереч своїй офіційній дефініції, консерватизм є найдинамічнішою, найгнучкішою і наймінливішою з усіх ідеологій, кардинально змінивши за офіційні два століття свого існування погляди на суспільство та його інститути, і залишивши незмінними свої базові принципи та сутність. Тому Н. Козак справедливо зазначає, що консерватизм – це ідеологія частини населення конкретного суспільства в конкретний історичний період, яка включає певний усталений набір ідей, цінностей форм пристосування до різних норм та інститутів, методів та засобів реалізації суспільних інтересів [6, с. 211].

Отже, завдяки вірності своїм вихідним принципам консерватизм не залишився світоглядом лише аристократії у боротьбі з революційним французьким народом у XVIII ст., а поширився в інших державах, зазнавши при цьому певних модифікацій відповідно до місцевих умов, особливостей менталітету, культури, релігії та суспільного устрою. Незважаючи на вплив різних чинників у кожній окремій державі, консервативна ідеологія в будь-якому суспільстві, від моменту свого виникнення і до Великої економічної депресії 1929-1930 років, зберегла набір єдиних базових принципів та постулатів.

Набір базових консервативних цінностей, головних постулатів, ідей, можна вважати характерними ознаками консерватизму як ідеології і зараховувати носіїв цих ідей до консерваторів. Ще «засновник» консерватизму Е. Берк у книзі «Роздуми про революцію у Франції» сформулював базову систему цінностей консерватизму, до яких мислитель відносив: 1) релігійні і духовні цілі політичної діяльності; 2) шанування моралі, традицій, національної культури і патріотизму; 3) авторитет церкви, сім'ї і школи; 4) пріоритет інтересів держави над інтересами індивіда; 5) сильну ієрархічну владу; 6) прагматизм, здоровий глузд, скептицизм; 7) поступовість і обережність процесу соціальних змін; 8) історичну єдність минулого, сьогодення і майбутнього; 9) свободу і відповідальність [7, с. 49].

Однією з центральних політичних категорій та цінностей консерватизму є сильна держава і державна влада. Ідеологія консерватизму декларує, що держава має відгравати вирішальну роль в економічній, культурно-психологічній та релігійній солідарності народу, нейтралізувати будь-які прояви сепаратизму, забезпечувати єдність нації [7, с. 57]. М. Дебре, будучи прихильником де Голля, стверджував, що держава – це те, без чого неможливо здійснити ні порядок, ні справедливість, ні зовнішню безпеку, ні внутрішню солідарність [8, с. 40].

Консерватизм підтримує суспільну ієрархію, вважаючи її не лише природнім явищем, а й основою суспільних взаємин, розвитку держави і громадян. Влада повинна належати ініціативній та сильній меншості – суспільній еліті, «національній аристократії», саме ці кращі представники народу можуть і мають право управляти суспільством. Суспільна нерівність, зокрема, багатство і бідність, зумовлені не стільки несправедливістю існуючого ладу, скільки наслідком біологічних і духовних відмінностей між людьми. Людські істоти природно відрізняються своїми здібностями та енергією [9, с. 51]. Прагнення до примусового зрівняння людей завжди, на думку консерваторів веде до тоталітаризму. Г. Макміллан справедливо зазначав, що заперечувати нерівність людей, означає заперечувати винагороду і привілеї сміливих, дужих та розумних, означає сприяти пануванню в суспільстві гірших і нижчих людських якостей, і до того ж, тільки утверджуючи зверхність сильних та здібних, ми зможемо здобути засоби для захисту слабких і літніх [9, с. 51-52].

Важливим складовим елементом та цінністю консервативної ідеології є повага до національних традицій, які потрібно поважати і охороняти, зберігаючи та дотримуючись їх в умовах радикальних та

часто необдуманих трансформацій сьогодення. Консерватор розглядає існуючий світ як найкращий з усіх можливих світів, і приймаючи існуючий стан речей, консерватизм наголошує на необхідності збереження традиційних правил, норм, соціальних і політичних структур та інститутів [8, с. 13].

Невід'ємним принципом консерватизму є повага до релігійних цінностей, духовності, суспільної моралі та національної культури. Звідси впливає традиційно високий авторитет і цінність сім'ї, церкви, віри, патріотизму, доброчесності, тощо. М. Гордієнко констатує, що суть ідеології консерватизму полягає в збереженні традиційних духовно-культурних цінностей, захисті національного буття, його історії, держави, родини, власності [7, с. 58]. В. Липинський говорив, що «творити владу можуть тільки люде моральні, то єсть люде, які глибоко всіми фібрами своєї душі вірять, що те, що вони творять, єсть правда, єсть добро, і тільки таке тверде переконання в правоті своїх хотінь дає кожній громаді моральну силу, без якої ніяке творче діло неможливе» [9, с. 417].

Одним з принципів консерватизму є колективізм, пріоритетність інтересів суспільства, держави, колективу над індивідом. Проте в консерватизмі ця ідея не абсолютизувалася, як наприклад у комунізмі, аж до повної нівеляції індивідуальності, а лише обгрунтовувалася перевага інтересів суспільства над інтересами однієї людини. При необхідності вибору між індивідом та суспільством, консерватор ставить на перше місце суспільство, яке історично, етично та логічно вище за окремого індивіда [8, с. 26].

Ще одним важливим принципом та цінністю консервативної ідеології є елітизм, акцентування на здібностях, перевагах та якостях певних людей, яким справедливо повинні належати певні привілеї, високий соціальний статус і влада. Необхідна умова ефективного існування держави – це наявність національно-свідомої і компетентної меншості – політичної еліти [7, с. 52]. Консерватори спочатку вбачали цю особливу і суспільну групу в дворянстві, зокрема В. Липинський бачив в ролі української «національної аристократії» «войовників-продуцентів», тобто, українську шляхту, рицарів-землевласників. Без національної аристократії – без сильних і авторитетних провідників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування – немає і не може бути нації [10, с. 417].

Важливими цінностями та принципами консерватизму є законність, дисципліна і порядок, без яких держава і суспільство не зможуть конструктивно розвиватися. Такий же статус в консерватизмі має поміркованість, що проявляється у еволюційності, обдуманому реформізмі, поступовому характері змін, якщо вони потрібні. Консерватизм виступає проти різких змін суспільного життя, пропонуючи не змінювати нічого без необхідності. Існуюча система взаємовідносин та соціальні інститути створювалися мудрістю і працею поколінь, існували віками, тому нерозумно було б кардинально щось змінювати під впливом короточасних суспільних настроїв чи примх, які до того ж часто зумовлені випадковим приходом до влади демагогів.

Ці основні принципи консерватизму, є водночас і головними цінностями консерваторів фактично в усі епохи, та в усіх державах. Саме за наявністю цих принципів, ідей та апеляцій до вищевказаних цінностей, якщо вони звичайно присутні в комплексі, можна ідентифікувати консервативні ідеї, консервативну ідеологію.

Таким чином, консерватизм, виникнувши понад два століття тому, сьогодні є достатньо впливовою ідеологією в європейських державах. Статус консерватизму, як ідеології залишається дискусійним в середовищі науковців, проте основні риси та ознаки ідеології в консерватизмі в повній мірі присутні. Основними цінностями і водночас ознаками консерватизму є: традиційність, моральність, порядок, елітизм, етатизм, еволюційність.

#### ***Бібліографічний список використаної літератури***

1. Керк Р. Основи і принципи консерватизму / Р. Керк; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий // Консерватизм: Антологія. — К.: Смолоскип, 1998. — С. 3–19.
2. Енциклопедія Українознавства. Т.3. Гол. редактор Вол. Кубійович. — Львів: Вид-во «Молоде життя» НТШ, 1994. — 1200 с.
3. Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна, А. Макмілана; пер з англ. — Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. — 779 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.
5. Четверікова Л.О. Консерватизм: ідеологія та доктрина / Л.О.Четверікова; відп. за випуск В. Мельник // Тези звітної наукової конференції філос. факультету. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — С. 103–105.
6. Козак Н. Консерватизм: світогляд, ідеологія, доктрина? / Н.Козак // Вісник Львів. ун-ту ім. І. Франка. Серія: Філософські науки: сб. наук. праць. — Львів, 2000. — Вип. 2. — С. 204–213.
7. Гордієнко М. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму / М. Гордієнко // Політичний менеджмент. — 2007. — № 5 (26). — С. 46–59.
8. Гаджиев К.С. Консерватизм: современные интерпретации / К.С.Гаджиев // Научно-аналитический обзор. — М.: ИНИОН АН СССР, 1990. — 50 с.

9. Екleshаль Р. «Серцевина» консерватизму / Р.Екleshаль; упоряд. О.Проценко, В. Лісовий // Консерватизм: Антологія. — К.: Смолоскип, 1998. — С. 40–64.
10. Липинський В. Мораль і політична дія / В.Липинський; упоряд. О.Проценко, В. Лісовий // Консерватизм: Антологія. — 2-ге вид. — К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 417–421.
11. Липинський В. Національна аристократія / В.Липинський; упоряд. О.Проценко, В. Лісовий // Консерватизм: Антологія. — 2-ге вид.— К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 772–775.
12. Матц У. Идеологии как детерминанта политики в эпоху Модерна / У. Матц // Полис. — 1992. — № 1-2. — С. 130–142.

*Надійшла до редакції 29.09.2010 р.*

**Майданюк В. Консерватизм как идеология: признаки, критерии и главные принципы**

Рассмотрены основные принципы, ценности и признаки консервативной идеологии. Исследована проблема интерпретации консерватизма как политической идеологии. Выявлены основные признаки и принципы консерватизма, главными из которых является: уважение к традициям, морали, религии, эволюционность, законность, порядок, элитизм и идеал сильного государства.

**Ключевые слова:** консерватизм, идеология, традиции, элитизм.

**Maydanyuk V. Conservatism as an Ideology: Characteristics, Criteria and Major Principles**

The major principles, values and characteristics of the conservative ideology are considered. The problem of conservatism interpretation as a political ideology is investigated. The major characteristics and principles of conservatism are clarified, the main ones of them are the respectful attitude to traditions, morality, religion, evolution progress, legitimacy, elite and the ideal of the strong state.

**Keywords:** conservatism, ideology, traditions, elitism.